

Knjiga je veliko obogaćenje i osvježanje za hrvatsku moralnu literaturu

Pred nama je opsežna knjiga, druga u nizu sabranih djela mons. dr. sc. Marina Srakića, nadbiskupa i metropolita đakovačko-osječkog, naslovljena *Moja je savjest čista. Teološki radovi o moralnom životu i nasljedovanju Isusa Krista, odgoju savjesti i božanskim krepostima*. Knjiga je razdijeljena na dva dijela. Prvi dio sadrži priručnik (skripta) i članke iz općih načela moralne teologije, dok se u drugom dijelu govori o teološkim krepostima vjere, nade i ljubavi.

I. Nasljedovanje Krista

U prvom dijelu knjige, naslovljenom *Nasljedovanje Krista*, najprije se govori o savjesti kao o vrlo teškoj, odgovornoj, opasnoj i suvremenoj temi. Razlaže se kako je pitanje savjesti uvijek aktualno, piše o putu i rastu savjesti, o skladu zakona i savjesti, o savjesti i autoritetu te o izvoru kriza koje nastaju poradi sukoba savjesti i autoriteta. Nakon iznošenja misli o savjesti, u knjizi slijedi dosad neobjavljen tekst *Neposredno pravilo moralnog života*, u kojem konstatira da je ljudsko djelo dobro ako odgovara tradiciji, predaji starih, naše je djelo moralno dobro ako odgovara zakonu; ljudsko je djelo dobro ako odgovara razvoju, napretku i evoluciji te ako služi izgradnji pojedinca; čovjek čini dobro ako njegovo djelo služi dobru zajednice; zatim, neposredno pravilo moralnog života jest čovjekova osoba, Kristovo je kapitalno djelo to što nas je učinio djecom Božjom. Slijedi prijevod članka o slobodi, naslovljen: *Sloboda: čovjekova obveza*, vrlo bogat mislima raznih autora o slobodi. Osvrćući se na povijest naše slobode, ističe kako je Dekalog najbolji zakonik ljudske slobode i daje kraći prikaz svake od deset zapovijedi. Zaključuje da kršćanstvo nije religija grijeha nego slobode, da kršćanin više od svih ima

pravo govoriti o slobodi jer samo onaj koji ima uzvišeno i sveto shvaćanje o čovjeku i životu može ga braniti i podržavati.

1. Rasvijetliti uzvišeni poziv vjernika u Kristu

Nakon dosad spomenutoga, slijedi prvi podnaslov, naslovljen *Rasvijetliti uzvišeni poziv vjernika u Kristu*, a sadrži dorađeni i ažurirani tekst priručnika *Moralna teologija I. – Nasljedovanje Krista. Fundamentalna moralna teologija*, objavljen u Đakovu 1980. Veći dio teksta nije originalan nego prijevod iz djela poznatijih autora, navedenih u kraćoj bibliografiji koja slijedi odmah nakon kratkoga predgovora samom priručniku. U uvodnom se dijelu govori da moralna teologija osvjetljuje kršćanski poziv vjernika utemeljen na ljubavi i znanstveno razlaže njihove obveze. Kao dio znanosti o kršćanskoj vjeri, moralna teologija proučava ćudorednost te pokazuje uzvišenost čovjekova poziva u Kristu i izgrađuje načela za nasljedovanje Krista u ljubavi. U izlaganju spomenutih misli autor najprije polazi od *krize življenog morala* te ističe da bi se ta kriza mogla opisati dvojako: kao *demoralizacija* aktualnog svijeta i promjena *vrednovanja* moralnih vrednota. Govoreći o demoralizaciji aktualnog svijeta, tumači pojmove demoralizacija-imoralnost, demoralizacija-permisivnost (socio-juridička tolerancija) i demoralizacija-amoralnost (socio-antropološko tumačenje), što se očituje na više načina: u vidu čovjeka mase, raspadanja ljudskih odnosa, propagande, tiranije riječi, degradacije ljubavi i seksualnosti, nasilja u međuljudskim odnosima te osiromašenja ljudskog duha.

Promjena u moralnom »vrednovanju« očituje se kao svijest povijesnosti čovjeka i svijeta, kao kulturna i sociološka promjenljivost normi vladanja te promjena u pojmu »ljudske naravi«. Spominje se da je u povijesti morala postojala i druga tendencija: poistovjećivanje ljudske naravi sa životinjskom. Osvrće se na Ulpijanovu definiciju naravnoga zakona kao onog koji proučava narav svih životinja. Ulpijan razlikuje »*ius naturale*«, koje je zajedničko svim životinjama, od »*ius gentium*«, koji je vlastit ljudima. Sveti Toma prihvatio je ovu definiciju. Osim rečenoga, valja istaknuti da u novije vrijeme primjećujemo u moralnoj teologiji prijelaz s »*naturalističke*« etike na »*personalističku*«. Polazeći od te orijentacije, moramo dopustiti neke interesantne elemente u vrednovanju morala osobe: povijesna, dinamička i pluralistička dimenzija i raznolikost opredjeljenja. Nakon toga, u knjizi se navode i sljede-

će pozitivne pojave koje utječu na vladanje kršćanina u svijetu: socijalizacija problema, težnja za iskrenošću, promatranje Krista u svemu.

Nakon govora o krizi življenog morala dr. Srakić vrlo opširno piše o povijesti i krizi moralne teologije, podijeljenoj u više vremenskih perioda: od Kristova propovijedanja do nauka Drugoga vatikanskoga sabora (1962.-1965.). Na Drugom vatikanskom saboru izglasan je dekret *Optatam totius*, u kojem se doslovno kaže: »Naročitu pažnju treba posvetiti usavršavanju moralne teologije. Znanstvena izlaganja tog predmeta treba temeljitije hraniti naukom Svetog pisma. Ona treba rasvijetliti uzvišeni poziv vjernika u Kristu i njihovu obvezu da u ljubavi donesu plod za život svijeta« (OT, 16).

a. Znanstvenost moralne teologije

Dana 22. veljače 1976. godine Sveta kongregacija za katolički odgoj i izobrazbu izdala je dokument *Teološka formacija budućih svećenika*. U njemu naziremo temeljna obilježja i smjernice obnovljenog morala i moralne teologije. Iz dokumenta se mogu istaknuti sljedeće točke: sadašnje stanje oko obnove moralne teologije; spoznajni status; autentična teološka razina; povezanost s dogmatikom; pozitivni i sistematski vid; doprinos znanosti o prirodi i čovjeku; misao o kršćanskom pozivu i nutarnja duhovna dimenzija; duhovno vodstvo i sakrament pokore; kontakt s pastoralnom teologijom. U daljnjem dijelu priručnika govori se o *naravi moralne teologije* Tako dr. Srakić odgovara na pitanja što je moralna teologija, čime se bavi, odakle crpi svoju spoznaju, kako obrađuje svoj predmet, koji joj je cilj. Najprije tumači etimologiju izraza »moralna teologija«, da bi zaključno rekao kako je *moralna teologija nauk o onom čovjekovom slobodnom djelovanju koje je, i ukoliko, povezano s Bogom, nauk o kršćanskom ćudoređu*. Nakon toga govori o materijalnom i formalnom objektu moralne teologije.

Materijalni objekt je predmet kojim se moralna teologija bavi, a formalni je vid, stajalište s kojega ga obrađuje. *Materijalni objekt* moralne teologije je kršćanska ćudorednost. Moralnu teologiju posebno zanima Božje djelo za čovjekovo ćudoredno življenje, sama bit kršćanske ćudorednosti života, kršćansko ćudoredno djelovanje te zadnja svrha kršćanskog ćudorednog života, čija se osobitost ogleda u novoj zapovijedi - zapovijedi ljubavi.

Moralna teologija obrađuje svoj *formalni objekt*, ćudorednost, u svjetlu kršćanske vjere, tj. prave vjere koja se temelji na božanskoj objavi, sadržanoj

u Svetom pismu i Predaji, a što vjerodostojno tumači Crkva. Moralna teologija obrađuje svoj predmet pod teocentričnim vidom. To znači da je konačni kriterij čudorednosti Bog. Suvremena biblijska znanost konstatira da je novozavjetni moralni nauk radikalno kristocentričan. S kristocentrizmom teocentrizam dobiva antropološku dimenziju koja govori o služenju moralne teologije ljudima i pred ljudima je čini vjerodostojnom.

Vrela moralne teologije su nadnaravna i naravna. Spoznaje tih vrela, oblikovane u autoritativnim kršćanskim dokumentima i utjelovljene u kršćanskom životu, i stoga neposredno na raspolaganju moralnoj teologiji, *nazivamo teološkim mjestima*. *Nadnaravna* objava sadržana je u Svetom pismu i Predaji. Ona je prvo i najautentičnije vrelo moralne teologije. *Naravna objava*, s obzirom na čudorednost, utisnuta je u Božje stvorenje. Posebno je izražavaju zakonitosti u čovjekovu biću. U mnogo čemu su nadnaravna i naravna objava identične. Ni u kojoj stvari naravna i nadnaravna objava ne mogu biti u suprotnosti budući da su obje od Boga. Najvažniji i najizvršnji dokument svake objave je Sveto pismo, i to zbog kršćanske vjere da su svetopisamski autori napisali ono što im je Bog nadahnuo kao svoj nauk za sve ljude.

I Drugi vatikanski koncil traži da moralna teologija »znanstveno izlaganje...treba temeljitije hraniti naukom Svetog pisma« (OT, 16). U Svetom pismu ima i ljudskih misli koje nisu u skladu s Božjim naukom, npr. Jakovljeva i Rebekina prijevara. Krist je u Crkvi postavio Učiteljstvo koje vodi svojim Duhom. Ono iznosi moralni nauk autentično i vjerodostojno. Nezabludiv je samo onaj moralni nauk crkvenog učiteljstva koji s najvišeg crkvenog nadležstva (*ex cathedra*) naučava sam Papa ili zbor biskupa povezanih među sobom i s Papom. *Nauk teologa* često je najneposrednije vrelo moralne teologije. Kad u moralnoj teologiji govorimo o »nauku teologa«, mislimo na onaj nauk koji uče svi ili gotovo svi poznati teolozi, a ne nauk pojedinog teologa. *I običaji vjernika* također su vrelo moralne teologije.

U daljnjem dijelu izlaganja riječ je o metodi i sustavu moralne teologije. Evo samo onih metoda kojima se služi moralna teologija: pozitivna, povijesna, komparativna, spekulativna, fenomenološka, asketsko-mistička, kazuistička ili aplikativna i propovjednička ili kerigmatička metoda. Bilo je raznih pokušaja usustavljanja moralne teologije. Evo nekih od njih: sustav sv. Tome koji se nalazi u II. dijelu *Teološke sume*; *Institutiones morales* Ivana Azora (1600.), sustav J. M. Sailera i J. B. Hirschera. Moralna teologija dosad

se redovito dijelila na osnovnu, odnosno *opću i posebnu*. Naročito u ovom stoljeću, neki su autori, po uzoru na sv. Tomu Akvinskoga, pokušali prikazati moralni nauk u svjetlu *središnje ideje*.

U priručniku dr. Srakića susrećemo izlaganje o moralnoj teologiji i srodnim znanostima. Najprije je riječ o moralnoj teologiji i teološkim znanostima: dogmatici, duhovnoj teologiji, pastoralnoj teologiji, crkvenom pravu, zatim o moralnoj teologiji i filozofskoj etici (moralna filozofija) i profesionalnoj etici (deontologiji).

Nakon dosad rečenoga slijedi govor o usustavljenoj definiciji moralne teologije. Nakon Drugoga vatikanskoga koncila moralnu se može vjerodostojno definirati: *Moralni nauk je onaj dio znanosti o kršćanskoj vjeri koji poučava ćudorednost, pokazuje uzvišenost čovjekova poziva u Kristu i izrađuje načela za nasljedovanje Krista u ljubavi*. Potom slijedi detaljno tumačenje spomenute definicije. U *excursusu* autor spominje da moralna teologija mora voditi računa o rezultatima pozitivnih znanosti koje su postigle velike rezultate. Evo nekih od tih znanosti: ekologija, medicina, biologija i psihologija.

b. Poziv na nasljedovanje Krista

Nakon uvodnih promišljanja o znanstvenosti moralne teologije, u I. dijelu priručnika govori se o *pozivu na nasljedovanje Krista*, a podijeljen je u dva odsjeka. U prvom se govori o tome da Bog poziva. Moralna teologija mora odgovoriti na neka životna pitanja: Što moram činiti? Zašto se moramo tako vladati? U kojem pravcu moramo usmjeriti svoje vladanje? Zbog toga se u prvom odsjeku I. dijela obrađuju tri teme: I. Bog poziva na život s njime; II. Bog poziva u zakonu; III. Bog poziva u savjesti.

(1) Bog poziva na život s njime

Na početku izlaganja riječ je o Božjem pozivu u Starom zavjetu, izraženom riječima »obećanje«, »izbor« i »savez«. Nakon toga slijedi govor o Božjem pozivu u Novom zavjetu: kod Sinoptika, kod sv. Pavla i sv. Ivana, a zatim se govori o Kristu kao prauzoru, primjeru i snazi kršćanskoga poziva. Slijedi razlaganje o Božjem pozivu na zajedništvo s Njime, kao konačnoj svrsi (*finis ultimus*), kako to prikazuju Stari i Novi zavjet, crkveno učiteljstvo tijekom povijesti, studije patrističke (sv. Augustin) i srednjovjekovne misli (sv. Toma Akvinski).

(2) Bog poziva u zakonu

U II. poglavlju govori se o zakonu. Ali ponajprije o moralnoj normi. Ona predstavlja ono čemu mora odgovarati cijeli ljudski život, tako da se može reći da je moralno dobar. Bliža norma moralnosti jest svaki čovjek pojedinačno. On je nosilac vjerske i svake druge slobode i odgovornosti. Konačna norma moralnosti je Božja bit iz koje proizlazi, i na kojoj se temelji, i naravna i nadnaravna čovjekova bit. Nadalje, kažemo da je Krist u svojoj potpunoj Osobi norma moralnosti zato što je čovjek u njemu stvoren i otkupljen. Krist je stoga najkonkretnija i najopćenitija norma. Najkonkretnija, jer je individualna osoba, i najopćenitija, jer se sve temelji na njemu i po njemu mjeri. Krist je norma po milosti koja s nama komunicira. Krist je norma po sakramentima koji nam se daju.

Nakon toga govori se o moralnom zakonu. Najprije o njegovoj naravi, gdje se daje sljedeća definicija zakona: *Zakon je neka norma ili mjera koja nekog potiče da nešto učini ili odvraća da ne učini*. Po sv. Tomi, »zakon je odredba razuma za opće dobro, proglašena od onoga koji vodi brigu za zajednicu«. Slijedi izlaganje o svojstvima, vrstama i ulozi moralnog zakona. U izlaganju o vječnom zakonu polazi se od njegove definicije: *Vječni zakon je uredba božanske Mudrosti koja upravlja svim činima i pokretima, kojoj su podložna sva stvorenja i iz koje proizlaze svi drugi zakoni*. Zatim se govori o postojanju, djelotvornosti i vlastitosti toga zakona.

Sljedeći zakon o kojem govori dr. Srakić jest *naravni zakon, koji nije ništa drugo nego participacija vječnog zakona u razumnoj naravi*. Njegovo postojanje potvrđuje Sv. pismo, crkveno učiteljstvo i kršćanska tradicija. Glede svojstava naravnog zakona valja spomenuti njegovu općenitost, nepromjenljivost, povijesnost i spoznatljivost. Na kraju se govori o naravnom zakonu u suvremenoj usustavljenoj teologiji. Ali, također, i o božanskom pozitivnom (nadnaravnom) zakonu, koji je čovjek, još od svog postanka, pozvan poštovati. Da bi u tome uspio, potrebna mu je odredbena norma, zakon. Usmjerujući čovjeka prema nadnaravnom određenju, Bog mu je u tu svrhu dao prikladan zakon, zato i nazvan božanskim pozitivnim zakonom. Božanska pedagogija, koja čini povijest ljudskoga spasenja, odvija se kroz više etapa, o kojima govore Stari i Novi zavjet.

U izlaganju je dan i vrlo opsežan prikaz *ljudskog zakona*. Najprije se opširno razlaže teorija o »čisto kaznenom« zakonu i daje njegova definici-

ja: Čisto kazneni zakon bio bi onaj čiji bi perceptivni sadržaj po izričitom ili uključivom dopuštenju zakonodavca mogao biti neprimijenjen bez ikakve moralne krivnje, a da jedino ostane obveza u savjesti podvrći se kazni predviđenoj za slučaj neispunjenja. U izlaganju o primjeni zakona vrlo opširno se govori o kreposti. Tumači se značenje pojma epikeje, pruža povijesni osvrt i mišljenju teologa o epikeji, o Novom zakonu i epikeji, o epikeji kao kreposti poglavara, o epikeji kao kreposti podložnika, o uvjetima za epikeju i o opasnoj kreposti epikeje.

Nakon izlaganja o kreposti epikeje slijedi govor o *moralnoj situaciji*, gdje se kaže da se *pod izrazom »konkretna situacija«* podrazumijeva *potpunu, nutarnju i vanjsku stvarnost subjekta koja traži od čovjeka odluku volje*. Govoreći o elementima konkretne situacije, kao temeljni element ističe ljudsku narav, potom individualna svojstva subjekta, odnos prema vanjskim okolnostima, Božju dispoziciju pojedinačne osobe kao takve; pri čemu ne treba apsolutno isključiti ni izvanredni Božji intervent; zatim razlaže o našoj spoznaji konkretne Božje dispozicije, o vrijednosti moralnih zakona u konkretnim uvjetima, o »etici situacije«, o (evanđeoskim) savjetima i većem dobru.

(3) Bog poziva u savjesti

U III. poglavlju prvog odsjeka I. dijela priručnika govori se o Božjem pozivu u savjesti. Bog daje čovjeku moć primanja i osjetljivost na njegov poziv i na riječ zakona; i to temeljnu osjetljivost i posebnu osjetljivost u konkretnom času pred pozivom »hic et nunc«. Tu moć prihvaćanja nazivamo »savjest«. Drugi vatikanski sabor o savjesti uči: »Savjest je najskrovitija jezgra i svetište čovjeka, gdje je on sam s Bogom, čiji glas odzvanja u njegovoj nutrini« (OT, 16).

Najprije nešto o savjesti. Odmah treba reći da savjest u današnjoj moralnoj teologiji zauzima središnje mjesto i ima temeljno značenje. Ona ima zadaću da rasvijetli poziv vjernika u Kristu i njihovu obvezu da u ljubavi donesu plod za život svijeta« (OT, 16). Nakon toga govori se o pojmu i definiciji savjesti. Hrvatski izraz »savjest« upotrebljava se da bi označio znanje što ga pojedini čovjek ima o nekom svom osobnom djelovanju ili stanju. To se znanje očituje kao svijest ili samosvijest o samome sebi. To je znanje o vlastitim doživljajima, bilo osjetne, bilo duhovne naravi, a javlja se kao neki duhovni

glasnik koji svakom čovjeku svjedoči o njegovim djelima. To je savjest u psihološkom smislu, a u hrvatskom se jeziku naziva *sviješću*. Posrijedi je *sud*, ocjena ili znanje o čudorednoj vrijednosti svakog vlastitog namjeravanog ili izvršenog čina. U ovom slučaju nazivamo je *moralnom savješću*.

Prema etimologiji riječi i prema tomističkom shvaćanju, moralna savjest spada u red moralne spoznaje. Budući da je ova višestruka, moralnu savjest treba odijeliti i razlikovati od ostalih oblika moralne spoznaje. Pod izrazom *temeljna savjest ili sintereza* podrazumijevamo nepogrešivu spoznaju najopćenitijih moralnih načela koja se svode na ono najopćenitije: dobro činiti, a zlo izbjegavati. Čovjeku su urođena i *spekulativna i operativna* načela, a njihov je izvor u urođenim habitusima. Jedni (tomisti) smatraju da je ta jezgra temeljne savjesti razum, dok drugi (skotisti) to pripisuju volji. Tek kada sintereza donese svoj sud, moguće je donijeti i sud moralnog znanja i osobni sud savjesti. Tijekom života čovjek stječe specifično znanje o moralnom dobru, odnosno o pojedinačnim vrednotama, na temelju kojih dolazimo do manje općenitih moralnih načela. Obično ga nazivamo *moralnim znanjem*. *Moralna savjest ili syneidesis* osobni je sud o moralnosti vlastite radnje koju činilac ovdje i sada izvršava. Što se tiče savjesti, valja reći da u Svetom pismu Staroga zavjeta nema posebnog izraza za savjest pa u nedostatku apstraktnih izraza hebrejski jezik pribjegava konkretnim izrazima: »duh« i »srce«.

Ni u Novom zavjetu, u evanđeljima, ne *upotrebljava* se izraz savjest, već starozavjetni izrazi »srce«, »duh«, »oko«, svjetiljka«. Sv. Pavao, prvi od svetopisamskih autora, upotrebljava izraz *syneidesis*. Istina, taj pojam ne podudara se u svemu i točno s onim što mi nazivamo savješću. Evo nekih vidova kojima je sv. Pavao osvijetlio savjest: savjest, moralna baština svih ljudi, uloga savjesti u kršćanskom životu, savjest-norma, savjest-sloboda- ljubav. Nakon osvrta na savjest u Bibliji, slijedi prikaz savjesti u kršćanskoj misli: patrističko razdoblje, skolastičko razdoblje, posttridentinsko razdoblje.

O savjesti se u nauku Drugoga vatikanskog sabora govori u više dokumenata i pod različitim vidovima:, npr. Deklaracija o vjerskoj slobodi uglavnom govori o pravima i obvezama savjesti (DH, 2, 3, 11, 14, 15), drugi, pak, dokumenti o savjesti kao izvoru ljudske odgovornosti i djelatnosti (AA, 12, 20) ili o odgoju, vodstvu i ispitivanju savjesti (IM 9,10; PO,18; PC,14). Međutim, glavni nauk Koncila o savjesti sadržan je u Pastoralnoj konstituciji o Crkvi u suvremenom svijetu, u odsjeku pod naslovom *Dostojanstvo moralne savjesti*

(GS, 16): *U dubini savjesti čovjek otkriva zakon koji on sam sebi ne daje, ali kojemu se mora pokoravati. Taj glas što ga uvijek poziva da ljubi i čini dobro, a izbjegava zlo kad zatreba, jasno odzvanja u intimnosti našeg srca: čini ovo, a izbjegavaj ono. Čovjek, naime, u srcu nosi zakon što mu ga je Bog upisao. Iz pokoravanja tom zakonu izvire isto čovjekovo dostojanstvo, i po tom zakonu će mu se suditi. Savjest je najskrovitija jezgra i svetište čovjeka, gdje je on sam s Bogom, čiji glas odzvanja u njegovoj nutrini. U savjesti se divno otkriva onaj zakon kojemu je ispunjenje ljubav prema Bogu i bližnjemu. Time što su vjerni savjesti, kršćani se povezuju s ostalim ljudima u traženju istine i istinskom rješavanju tolikih moralnih problema koji nastaju u životu pojedinaca i u životu društva. Dakle, što više prevladava iskrena savjest, to se više osobe i društvene skupine udaljuju od slijepa samovolje i nastoje prilagoditi objektivnim normama moralnosti. Ipak, nerijetko se događa da je savjest poradi nesavladiva neznanja u zabludi, a da time ipak ne gubi svoga dostojanstva. Ali to se ne može reći kad se čovjek malo brine da traži istinu i dobro i kada savjest zbog grešne navike s vremenom postaje gotovo slijepa.*

Savjest otkriva unutrašnji zakon, ona je susret s Bogom, otvaranje prema drugima. Postoje tri moguća stanja savjesti: ispravna, nesavladivo pogrešna i grešna (kriva) savjest. Osvrt na temu savjesti u okviru povijesti moralala donosi pučke opise savjesti i njeno poimanje u primitivnih naroda te u grčko-rimskom svijetu, kao i neke nove teorije o savjesti: psihološka savjest – moralna savjest, naturalistička teorija savjesti i sociologistička teorija savjesti. Govoriti o savjesti kao glasu Božjem može se samo onda, i u tom smislu, ako se sami trudimo oko toga da sud naše savjesti bude uvijek ispravan.

(a) Virtualna dvostrukost suda savjesti

Aktualna savjest osobni je sud o moralnosti vlastite radnje koju činilac treba izvršiti, odnosno koju je izvršio. Razlikujemo savjest prije čina i savjest poslije čina. Ali kad govorimo o sudu savjesti, uvijek mislimo na sud savjesti prije čina, koja s tog vida prosuđuje moralnost. Osim rečenoga, valja podsjetiti da postoji virtualna dvostrukost suda savjesti. Naime, možemo ga promatrati sa stajališta *materijalno objektivnog reda*, kad promatra i sudi čin koji treba izvršiti ili koji je već izvršen, i sa stajališta *osobno-formalnog reda*, kad se sudi samo izvršenje čina, tj. u redu nakane. Važnu ulogu u prosudbi naših čina ima krepost razboritosti, koja je krepost ispravnog djelovanja. Razboritost je ona koja treba uočiti i odrediti koji je čin nužno sredstvo da se

postigne svrha. Ona daje snagu sudu savjesti da postane djelotvorni diktat, izbor i duša djelovanja.

Samo je onaj čin moralan koji čovjek kao takav spoznaje u odnosu prema moralnoj normi i konačnoj svrsi. Zato možemo kazati da izvan savjesti nema moralnosti. Imamo li na umu karakteristike suda savjesti, valja reći da ima više vrsta savjesti. O *ispravnoj savjesti* govorimo onda kad je sadržaj suda do kojeg smo došli putem određenog silogizma (sintereze, moralnog znanja, suda savjesti) logički ispravan. *Ispravna savjest* znači da je čovjeku stalo da dođe do objektivno točne i odgovorne odluke, koliko god mu je to moguće i koliko to zahtijeva važnost objekta. *Neispravna ili nemarna savjest* ne brine se dovoljno da otkrije istinu. *Istinita savjest* podrazumijeva da se sud savjesti podudara s moralnim redom ili moralnom istinom. *Pogrešna savjest* dobrim smatra ono što je objektivno zlo, a zlim ono što je dobro. *Sigurna* (izvjesna, pouzdana, stalna) *savjest*, bez razborite sumnje da će pogriješiti, sudi je li jedan čin dopušten ili zao. *Nesigurna ili dvoumna savjest* zapravo i ne postoji, jer, pravo govoreći, to je *contradictio in adiecto*. Naime, savjest je sud, a čovjek u nesigurnosti ne sudi.

(b) Savjest – unutarinja norma moralnosti

U daljnjem izlaganju govori se o savjesti kao unutrašnjoj normi moralnosti. Sud savjesti ne donosi samo ocjenu moralnosti konkretne radnje, nego rađa i svijest obveze prema nekoj moralnoj normi ili nekoj moralnoj vrednosti. Tako ona postaje normom našeg djelovanja, i to *bližom, unutrašnjom normom*, za razliku od zakona koji ima funkciju daljnje, *izvanjske norme*. Osim dosad rečenoga, valja istaknuti da je istinita savjest ona čiji se sud podudara s objektivnim moralnim redom ili s moralnom istinom. Tko slijedi ovu savjest, ne samo da čini dobro sa subjektivno-osobnog stajališta, nego i s objektivno-materijalnog. U ovom se slučaju oba stajališta podudaraju. Evo sljedećeg načela: *Istinita i sigurna savjest* »po sebi« je neposredna norma moralnog djelovanja. Savršena savjest postoji onda kad postoji suglasnost između subjektivne istine (ispravnosti savjesti) i objektivne istine (istinitost savjesti). Glede moralne snage nesavladivo pogrešne savjesti valja kazati: nesavladivo pogrešna savjest jest onaj sud savjesti koji ne odgovara objektivnoj moralnoj istini, ali osoba u to neslaganje iz ozbiljnih razloga ne sumnja, a i ne zna za njih. Evo i drugog načela: *I nesavladivo pogrešna savjest* je »per accidens«

norma moralnog djelovanja. Potvrdu za to nalazimo u Svetom pismu, crkvenom učiteljstvu, teološkom razmatranju, posljedicama i obvezama.

Savladivo (odgovorno) pogrešna savjest nije i ne može biti norma moralnog djelovanja: nije dopušteno postupati ni prema savladivo pogrešnom sudu savjesti, niti protiv savladivo pogrešnog suda savjesti; treba sve upotrijebiti da se ukloni zablude. Ne možemo govoriti *ni o dvojbenoj ili neizvjesnoj*, odnosno sumnjivoj savjesti, nego o pripravnom sudu savjesti koji kaže: nije moralno sigurno da je radnja dopuštena. »Neizvjesna« savjest je *contradictio in adiecto* budući da je savjest sud, a čovjek u neizvjesnosti i dvojbi ne stvara suda. Ovdje govorimo o *praktičnoj dvojbi* glede moralnosti ili dopuštenosti kojeg pojedinačnog čina što ga u određenom trenutku treba izvršiti. Također, imajući u vidu grijeh nemarnosti, valja kazati: ako netko dvojbi da bi svojim činom mogao i teško povrijediti zakon, a ipak ga izvrši (ili propusti), učinit će teški grijeh, osim ako je to plod njegove fantazije.

Otklanjanje dvojbene savjesti. Otklanjanje dvojbene savjesti odvija se kroz tri etape: izravnim istraživanjem objektivne istine, stvaranjem sigurnog suda pomoću bližih refleksnih načela, stvaranjem sigurnog suda pomoću daljnjeg refleksnog načela vjerojatnosti (probabilizam).

Moralni sustavi. U katoličkoj su moralnoj teologiji zastupani, a i danas je to djelomice primjetno, međusobno različiti »moralni sustavi«. Pod izrazom »moralni sustavi« podrazumijevamo da teolozi i teološke škole nisu uvijek jednako rješavali pitanje kako da dvojbena savjest uz pomoć univerzalnog načela dođe do praktične, s moralnog stajališta prihvatljive, odluke. Evo sada ponešto o tim moralnim sustavima: *Apsolutni tuciorizam (tutorismus absolutus, rigorismus):* osnovno mu je načelo da se u svakoj dvojbi trebamo prikloniti onom mišljenju koje je sigurnije – u prilog zakonu – makar protivno bilo vjerojatnije. *Umjereni tuciorizam:* u sukobu dvaju mišljenja, od kojih jedno traži da se izvrši zakon, treba slijediti sigurnije mišljenje, osim ako je mišljenje u prilog slobodi najvjerojatnije.

Probabiliorizam: slobodno je prihvatiti manje sigurno mišljenje u prilog slobodi, samo ako je vjerojatnije od suprotnoga koje ide u prilog zakonu. *Ekviprobabilizam:* u dvojbi je li neki čin dopušten, treba slijediti vjerojatnije mišljenje (probabiliorizam), ali ako su mišljenja jednaka ili podjednako vjerojatna, treba slijediti poziciju koja je na snazi, prema pravilu »in dubio melior est condicio possidentis«. *Probabilizam:* u slučajevima spekulativne

dvojbe slobodno je postupati prema mišljenju koje je uistinu i solidno vjerojatnije, makar protivno mišljenje bilo vjerojatnije ili kako glasi probabiliistički aksiom: *licet uti opinionem minus tuta favente libertati, dummodo sit solide et certe probabilis*. Prema tome, da čovjek bude slobodan od zakona, nije potrebna moralna sigurnost (tuciorizam) a ni vjerojatnije mišljenje (probabiliorizam), nego samo doista vjerojatno mišljenje.

Sustav nadoknade ili dovoljnog razloga: da u nekom slučaju bude slobodno zanemariti vjerojatnije mišljenje, a slijediti manje vjerojatno, mora se uzeti u obzir važnost zakona o čijem se prestupku radi i vjerojatnost mišljenja koje govori da ga ne treba obdržavati. U svakom slučaju, nužna je sigurnost koja bi isključivala materijalni prijestup. Pobornici ovoga sustava ne priznaju u cijelosti, bez ograničenja, načelo *lex dubia non obligat*, nego uvode ispravak: dvojbena zakon obvezuje. *Laksizam* možemo promatrati kao *duševno stanje* i kao *moralno naučavanje*. Kao duševno stanje, laksizam jest čovjekovo raspoloženje, sklonost zaniijekati težinu obveze, a kao moralno naučavanje, popustljiv je način mišljenja kojim su mnogi teolozi XVII. stoljeća brojna sumnjiva mišljenja, ili samo prividno vjerojatna mišljenja, predlagali kao vjerojatna i sigurna.

(c) *Savjest i objektivni moralni red*

Savjest je norma moralnih čina, no ona nije samo »norma normativa« (*normans*), nego i »norma normanda« (*formanda*). Kako razum nije sposoban svaki put spoznati istinu, a volja spremna prihvatiti spoznato dobro, potrebno je oblikovati savjest po objektivnom moralnom redu. Najprije »upoznaj sama sebe«, što uključuje otvorenost prema dobru, prihvaćanje ljestvice vrednota, odgoj za osobnu odluku, odgoj odgovornosti, odgoj psihofizičkih podloga. Nadalje, savjest treba odgajati u raznim životnim razdobljima: u djetinjstvu, mladenačkoj dobi, na putu rasta prema kršćanskoj zrelosti. Kršćanski odgoj savjesti podrazumijeva iskreno nastojanje da se shvati i prihvati »glas Božji« u savjesti, otvorenost Kristovoj milosti koja prosvjetljuje i potiče nas na dobro, istraživanje volje Božju izražene u zakonu.

Zakon – savjest – autoritet. Danas se redovito ne postavlja pitanje tko ima prednost, zakon ili savjest, već se govori o komplementarnim instancijama dvaju redova, objektivnoga i subjektivnog. Pod izrazom zakon podrazumijevamo ne samo neki pozitivni zakon, nego općenito moralni red i njegove norme. Konkretno, savjest upravlja čovjekovim moralnim činima na

putu prema samoostvarenju i konačnoj svrsi. Budući da se te dvije instancije temelje na jednoj te istoj stvarnosti i proglašavaju jednu čovjekovu težnju, one se ne smiju odijeljeno promatrati.

Autoritet i savjest. Danas sve više naglašavaju prioritet savjesti u odnosu na autoritet, napose u slučaju sukoba među njima. Kao što je ispravan stav prema moralnom zakonu nenadomjestiv u životu kršćana, tako je važan i naš stav prema autoritetu. Dostojanstvo čovjeka zahtijeva, dakle, postupanje po svjesnom i slobodnom izboru, to jest da radi potaknut i vođen osobnim uvjerenjem, a ne po unutarnjem slijepom nagonu ili po čisto vanjskom pritisku. S pravom se govori o »svetištu« savjesti, (usp. GS, 16), a svetište je područje pridržano božanstvu. Svatko ima pravo da ga drugi ne sprečavaju u formaciji savjesti prema istini (DH 2). Svatko ima pravo da drugi poštuju njegovu savjest, i život po njoj, makar bila nesavladivo pogrešna (DH, 13). Svatko ima osobno pravo slijediti sud vlastite savjesti.

S obzirom na »prava« čovjeka s nesavladivo pogrešnom savjesti, valja reći da on ima pravo na unutrašnjem području i drugi su ga dužni poštivati, ali nema apsolutno pravo na vanjskom području, podložnom načelima općeg dobra. Pod izrazom »prigovor savjesti« podrazumijevamo odbijanje pojedinačne odredbe nekog autoriteta, motivirano savješću, tj. vlastitom dosljednošću i temeljnim principom. Danas se »prigovaračima u savjesti« nazivaju obično oni koji odbijaju vojnu službu, iako u tu kategoriju mogu ući i drugi, npr. oni koji u ime savjesti odbijaju izvršiti pobačaj. Crkva nije zauzimala neki poseban stav prema tom pitanju. Prvi je o tom problemu progovorio - istina, diskretno - papa Pavao VI. u Ujedinjenim narodima: »Ako hoćete biti braća, pustite neka iz vaših ruku padne oružje.«

U dosadašnjem izlaganju bilo je govora o savjesti kao sudu, tj. o *aktualnoj savjesti*, ali savjest se može promatrati kao psihološka moć iz koje proizlaze moralni sudovi, to je onda *habitualna savjest*. A sada nešto o *habitualnoj savjesti*. *Habitualna savjest* može biti *ispravna*, njen sud redovito se podudara s objektivnom istinom moralnoga zakona i učinkovito upravlja radnjom u tom smislu. *Nježna ili profinjena savjest* jest ona koja je osjetljiva i na najmanje razlike između dobra i zla. *Čvrsta savjest* ogleda se u lakoći kojom čovjek rješava neozbiljne sumnje. *Skućena savjest* trpi od raznovrsnih pritisaka, posebno na moralnom području, jer neprestano misli u kategorijama »zapovjedbena, zabranjeno, dopušteno, nedopušteno«. *Popustljiva*

savjest trajna je sklonost suditi u savjesti da je dopušteno ono što je nedopušteno, da je lako ono što je teško grešno. *Farizejska ili licemjerna savjest* splet je popustljive i skućene savjesti, a mogli bismo je nazvati i jednim oblikom popustljive savjesti. *Zamršena savjest* slična je skrupuloznoj, ali ih ipak treba razlikovati. To je stanje savjesti u kojem čovjek vidi grijeh bilo da izvrši čin, bilo da ga propusti. Osim do sada spomenutih, postoje i neka druga stanja savjesti: *aktivna i pasivna savjest, etička i religiozna savjest, konzervativna i slobodarska savjest te društvena savjest.*

Skrupuloznost danas stvarno označava habitualni, neosnovani i prividno nesavladivi strah čovjeka koji smatra da je učinio ili da će učiniti teški grijeh. Postoji više oblika skrupuloznosti: skrupuloznost nadoknade, bolesna težnja za savršenstvom, neurotska upornost, neurotska prisila. Uzroci skrupula: posljedica kuge, prijelaz s objektivne moralne teologije na subjektivni moral, nominalizam s njegovim pretjeranostima, učenja o opravdanju. Danas je ipak od skrupuloznosti opasniji laksizam, jer se teže primjećuje i jer je prisutan u širim društvenim slojevima. Moralno-pastoralni vid liječenja skrupuloznosti: moralno razmatranje, pastoralni postupak, sakramentalni život. Slijedi bibliografija s dosad obrađenim temama.

c. Ljudski čini

U drugom se odsjeku I. dijela priručnika govori o *sposobnosti nasljedovanja Krista*. Riječ je o ljudskim činima usmjerenim postignuću posljednje svrhe života. Treba razlikovati *ljudski čin* (actus humanus), koji proizlazi iz čovjekove slobodne volje, čin čovjeka kao razumnoga bića, i *čovjekov čin* (actus hominis), tj. sve biološke postupke čovjeka kao živog biće, počevši od krvotoka, do luđačkog krika, spavanja, hranjenja... Ljudski čin u sebi sadrži spoznajni i voljni element, slobodnu volju. Pod izrazom »slobodna htijenja« podrazumijevamo moć ljudske volje odlučiti nešto o samoj sebi, činiti ili ne činiti, djelovati na ovaj ili onaj način. Nakon toga govori se o različitim uvjetovanostima slobodne volje. Slobodi stoje na putu zapreke prolaznog značenja: neznanje, zabluda i nepažnja, požuda, čuvstvo i strast, strah i trepet, vanjska prisila, unutrašnja prisila. Zapreke trajnog značenja su, primjerice, neka abnormalna psihička stanja.

Nakon izlaganja o čovjekovoj sposobnosti za nasljedovanjem Krista, dr. Srakić govori o ljudskom djelovanju s moralnog gledišta, tumačeći što je to

moralnost. Tako je formalna moralnost ona koju osoba u izvršenju čina čini svojom, a materijalna ona koja je sadržana u samom izvršenom činu. Govori također o trostrukom izvoru moralnosti (objekt, okolnosti, svrha činioca), o tome što su indiferentni čini (danas se općenito smatra da takvih čina nema), nadnaravni čini, zaslužni čini, nutarnji čini, vanjski čini, »teški« i »laki« moralni čini, ubrojivost i odgovornost moralnih čina s moralnog stajališta.

Neke čine nazivamo moralnim a druge nemoralnim, tj. dobrim ili zlim. Moralno znači sređeno, smišljeno i stalno djelovanje što ga ljudsko biće slobodno izvodi prema nekoj svrsi. Moralnost je, nadalje, nutarnji transcendentni odnos po kojemu je (ili nije) čin u suglasnosti s moralnom normom. Činom s »dvostrukim učinkom« nazivamo slučajeve kada iz nekog čina slijedi dvostruki učinak: jedan je dobar, a drugi zao.

Sustavna teologija u pojmu habitusa nalazi zajednički nazivnik za mane i kreposti. Habitus je neka trajna, stabilna dispozicija čovjeka u odnosu prema njegovoj naravi ili prema njegovu djelovanju. Habitusi mogu biti *entitativni* ili *supstancijalni*, više odgovaraju naravi, statični su, primjerice, habitusi zdravlja. Drugi su *operativni* ili *dinamični*, kreposti. Habitusi mogu biti stečeni ili urođeni.

Temeljno opredjeljenje jest usmjerenje cijelog života prema jednoj svrsi. Ljubav prema Bogu, iznad svega, istovjetna je s temeljnim opredjeljenjem. Pravi čin ljubavi prema Bogu, dakle, može biti samo temeljno opredjeljenje koje se po svojoj naravi ne može svesti samo na jedan čin, makar bio i savršeno voljan, već nužno uključuje predanje cijelog bića volji Božjoj, i to kroz cijeli život.

Odgovornost je izraz koji označava moralne i ljudske pojave općenito. Nema morala bez odgovornosti. Negativno određenje etičkog problema odgovornosti dobivamo pomoću određenja onoga što nije odgovornost. Moralna odgovornost nije civilna odgovornost, nije kaznena odgovornost, nije psihološka odgovornost. Odgovornost je prvenstveno odgovor upravljenoj riječi: netko odgovara ukoliko je zapitan. Odgovornost prema nekom sadrži u sebi osobno zalaganje onoga koji odgovara.

Nakana dobra u djelovanju. U svakom se činu najviše moramo rukovoditi ljubavlju prema Bogu. Ova nakana, kao virtualna i nerefleksna, prožima čin i čini ga dobrim. Osobna moralnost činioca ovisi o tome što on u činu,

i po njemu, može željeti i stvarno želi. Tu se još obrađuje pitanje nakane u ugodnom činu i pitanja s time u svezi.

2. Čovjek se (ne)odaziva na Božji poziv

U daljnjem izlaganju, drugom dijelu priručnika, riječ je o čovjekovu odzivu, tj. o kršćanskoj kreposti: *postojanost i lakoća u vršenju dobra, što izvire iz najintimnije dobrote kreposnog čovjeka*. Najprije se govori o kreposti prema Svetom pismu, zatim o naravi kršćanske kreposti: samom pojmu kreposti, stečenim i ulivenim krepostima, jedinstvenosti i mnogostrukosti kreposti, stjecanju kršćanske kreposti, svojstvima kreposti (sredina, povezanost, jednakost i trajnost).

Darovi Duha Svetoga: »trajna raspoloženja koja čovjeka čine poslušnim poticajima Duha Svetoga«. To »su takva nadnaravna stanja koja našim sposobnostima daju lakoću i gipkost da se spremno pokoravaju nadahnućima milosti«. Ti darovi su u sebi nešto izvanredno. Po njima dolazimo pod izravni utjecaj djelovanja Duha Svetoga. Postoji više razvrstavanja darova Duha Svetoga. S obzirom na kreposti koje usavršavaju, tih je darova sedam.

Odbacivanje nasljedovanja Krista je grijeh. Drugo poglavlje drugog dijela priručnika govori o aktualnoj situaciji teološke postavke grijeha, o grijehu prema kršćanskim izvorima: Sveto pismo, patrističko-srednjovjekovna i učiteljska misao, sustavna produbljenja; o izvorima grijeha (napast, grešna prigoda) te razlikovanju grijeha i grešnosti: razlikovanje razina (težina i »smrtnosti«, biblijski temelj, predaja, Učiteljstvo), razlog bitne razlike između smrtnog i lakog grijeha, materija grijeha, prijedlog novih klasifikacija, praktični kriterij za ocjenjivanje veličine grijeha. Slijedi razlikovanje grijeha po vrstama, ostvarenju, broju, razlikovanje grešnosti, zajednička krivnja.

Završno, treće poglavlje drugoga dijela priručnika, naslovljeno *Prihvatanje nasljedovanja Krista obraćenjem*, govori o obraćenju u Svetom pismu, pozivu na obraćenje i njegovu prihvaćanju te analogiji obraćenja. Na kraju I. dijela knjige, pod drugim podnaslovom: *Nužnost trajnog odgoja kršćanske savjesti*, nalazi se sedam članaka koji produbljuju teme iz osnovne moralne teologije, osobito o odgoju savjesti, kao i prilog o *Katekizmu Katoličke Crkve*, objavljen na stranicama Bogoslovske smotre, 65 (1995.), br. 1, str. 9.-19.

II. Božanske kreposti

U drugom dijelu knjige nalazi se prikaz o božanskim krepostima *vjere, ufanja i ljubavi*, na način kako to čine i drugi autori priručnika moralne teologije. Prikazu o božanskim krepostima prethodi kratak uvod o ostvarivanju kršćanske ljubavi na raznim područjima ljudskog života. Zatim se govori o odnosu općeg morala prema posebnom, o prvoj skupini obveza: religiozne obveze, o različitim područjima posebnog morala. Potom se u I. poglavlju govori o božanskim krepostima općenito. U prikazu božanskih kreposti dr. Srakić se u izlaganju također obilno služi biblijskim tekstovima.

U II. poglavlju dan je prikaz *kreposti vjere*: njena bit i pojam, uloga vjere u životu kršćanina, svjetlo razuma, vjera i savjest, vjera i spasenje, vjera i sakramenti vjere. Nakon toga riječ je obvezama koje neposredno izviru iz vjere: dužnost upoznati je, obveza pobuđivati je i ispovijedati, dužnost širenja i obrane vjere, obveze podvrgavanja crkvenom učiteljstvu. Slijedi prikaz grijeha koji razaraju vjeru: nevjera, hereza, sumnja, apostazija i zajednička sumnja.

Božanska krepost ufanja obrađuje se u trećem poglavlju. Najprije je riječ o ljudskoj nadi: njenoj etimologiji, psihološkoj analizi, fenomenološkoj analizi (Gabrijel Marcel, Joseph Pieper Ernst Bloch), društvenim aspektima ljudske nade, objektu ljudske nade. Nakon rečenoga slijedi izlaganje o kršćanskom ufanju: opis kršćanskoga ufanja, izvori (Sveto pismo, Predaja); teologija kršćanskog ufanja: motiv, objekt kršćanskog ufanja, integralno osobno spasenje, ljudska nada i kršćansko ufanje, kršćansko ufanje u kršćanskoj egzistenciji. Na kraju poglavlja govori se i o grijesima protiv kršćanskog ufanja: očaju, preuzetnosti.

Božanska krepost ljubavi posljednja je tema koja se obrađuje u knjizi. Najprije se navode pouke o toj kreposti iz Svetog pisma, Predaje i moralne teologije. Potom slijedi govor o ljubavi, prema kršćanskim izvorima: Svetom pismu i patrističko-srednjovjekovnoj misli te Učiteljstvu. Slijede sustavna produbljena kršćanske ljubavi prema Bogu i prema ljudima (kršćanska ljubav čovjeka prema čovjeku i kršćanska ljubav prema zajednici). Knjiga završava pozivom na življenje u duhu kršćanske radosti.

* * * * *

Što reći na kraju predgovora o samoj knjizi? Autor pomno raspravlja o temama iz općih načela moralne teologije: savjesti, zakonu, kreposti, grijehu i božanskim krepostima vjere, ufanja i ljubavi. U skladu s preporukom dekreta *Optatam totius*, br. 16, Drugoga vatikanskog sabora, autor na početku i tijekom razlaganja pojedinih tema poseže za svetopisamskim naukom kao prvim i najvažnijim izvorom o temama koje obrađuje. Pored svetopisamske poruke, obilno se služi i naukom crkvenih otaca i teologa Crkve (Augustin, Toma Akvinski, Ivan Azor, Alfons M. De Liguori, i dr.). Izvrsno poznaje nauku pojedinih teoloških škola unutar Crkve (dominikanska, franjevačka, i dr.).

Dr. Srakić jedan je od rijetkih autora priručnika moralne teologije koji opširno razlaže nauku o kreposti epikeje i njezinoj važnosti u svagdašnjem životu. Opširno piše o »moralnim sustavima« u katoličkoj moralnoj teologiji. Obilno se koristi filozofijom, osobito dostignućima suvremene psihologije (E. Fromm, S. Freud, C. G. Jung, E. Bloch, H. Bergson, itd.). U bibliografiji navodi velik dio autora i djela kojima se služi u samom tekstu knjige. Knjiga je pisana po načelima znanstvene metodologije. Budući da mi ne obilujemo priručnicima iz moralne teologije, s pravom se može očekivati da će ova knjiga biti veliko obogaćenje i osvježanje za hrvatsku moralnu literaturu. Za sve koji se bave proučavanjem moralne tematike, ili o njoj pišu, ova knjiga predstavlja nezaobilazno teološko štivo te je, kao takva, sama sebi preporuka. Na kraju, sve čestitke autoru ove izvrsne knjige!

U Zagrebu, o Uskrsu 2013.

prof. dr. sc. Marijan Biškup, O.P.